

УДК 130.2.-316.32

## ТВОРЧА ЕЛІТА ТА ФОРМУВАННЯ ОСОБЛИВОГО СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ: ДО ІСТОРІЇ ПРОБЛЕМИ

Лінда Стоянова

*Південноукраїнський національний  
педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського  
вул. Ковальська, 1, Одеса, 65029, Україна  
kaphedra.philos@onat.edu.ua*

У статті розкрито змістовну та смислову характеристики понять «еліта», «творча еліта». Виявляється, що на відміну від інших еліт, творча еліта не піддається чіткому аналізу, етика творчої еліти може бути позначена як етика самореалізації, важливою якістю представника творчої еліти є відповідальність. Обґрунтовано, що функціональні особливості представників еліти, які формують особливий соціальний простір, є тією організувальною силою, яка робить будь-яке суспільство цілісною соціокультурною системою.

**Ключові слова:** соціальний простір, еліта, творчість, творча еліта.

Соціальні багатоваріантні процеси теперішнього викликають інтерес до творчої еліти. Вона має демонструвати значні інноваційні досягнення та провадити постійний пошук нових образів та орієнтирів, які можуть бути підґрунтям для розвитку усіх структур суспільства загалом. Актуальність дослідження даної проблеми полягає в тому, що без творчої еліти неможливий розквіт культури. Натомість з виразно виявленим потенціалом творчої еліти пов'язані проблема самосвідомості нації, якість спілкування, сама духовна атмосфера у суспільстві.

Виникає потреба осмислення та розуміння духовного світу творчої еліти. Зокрема осмислення цієї важливої складової, яка вміщує не лише художню творчість, а також є підґрунтям для формування особливого креативного соціального простору.

Проблематика еліти вміщує у собі чимало напрацювань тих мислителів, які працювали на межі соціології, психології та філософії. В історичному ракурсі філософське уявлення про творчу еліту розглядалося не лише як складова частина ієрархічної структури суспільства. Творча еліта також проблематизувалася в руслі ідеї духовного вдосконалення людини. Ця ідея бере свій початок у працях Піфагора, Платона, які описували ієрархічну структуру суспільства як похідну від духовних (зокрема моральних) рис особистості. Концепція Платона була розвинена філософами, літераторами, митцями наступних епох: античності (Аристотель, Сенека, Плотін, Прокл); Середньовіччя (Августин, Тома Аквінський, Роджер Бекон), Відродження та Нового часу (Н. Макіавеллі, Дж. Бруно, Ф. Бекон, Т. Гоббс, Піко делла Мірандола, Е. Роттердамський, Дж. Лок, Л. да Вінчі, Дж. Вазарі, Ж. Скалигер); Новітнього часу (Й.Г. Фіхте, А. Шопенгауер, Л. Фейербах, Ф.М. Достоевський, В.С. Соловйов, П. Тейяр де Шарден, Дж. Дьюї, К. Ясперс, М. Гайдегер,

Ж.-П. Сартр та ін.). Прикметним є те, що у працях І. Канта, Ж.-Ж. Руссо, Ф.-В-Й. Шеллінга, Ф. Ніцше була репрезентована ідея історичної місії людського розуму, який пройшов у своїй еволюції від виразно оптимістичних до песимістичних оцінок самого себе. Аналіз феномена еліти як творчої активної меншості в контексті розвитку культури та цивілізації був здійснений у працях О. Шпенглера, А. Тойнбі. Важлива роль у розвитку розуміння творчої еліти належить також М. О. Бердяєву та Х. Ортезі-і-Гассету.

Аналізу дихотомії еліта–маси присвячені праці Г. Ле Бона, В. Парето, Г. Моски. У межах розгляду взаємин еліти та суспільства треба назвати праці Р. Михельса (концепція «масового суспільства»), Р. Міллса, Т. Веблена, А. Вінера. Вагомими у цій галузі є праці П. Сорокіна, який вивчав феномен еліти у руслі стратифікаційного підходу, а також праці В. Бакштановського, В. Голофаста, Ю. Левади. Суттєве значення для осмислення феномена творчої еліти у контексті творчої ролі культури у формуванні особистості мають етико-філософські та культурологічні праці М. Бахтіна, В.С. Біблера, М. Вебера, Ю. Габермаса, О.Ф. Лосева, В.В. Розанова, М.С. Кагана, Д.С. Лихачова, Г.С. Батішцева та ін. У працях Т. Адорно, С. Булгакова, Г. Маркузе, Ф. Шлегеля, М. Горкгеймера осмислюється проблематика творчої еліти за критерієм протиставлення «масового» та «елітарного» мистецтва.

Незважаючи на достатню кількість праць про еліту, елітарність, необхідно їх синтезувати й побудувати концепції, які по-новому висвітлюють особливості соціального простору та інноваційні можливості творчої еліти.

Метою дослідження є розгляд діяльності творчої еліти у суспільстві, розкриття її якісних характеристик. Важливим є обґрунтування позиції, що творча еліта створює особливий соціальний простір та свої функціональні характеристики.

На сьогодні у науці уклалися концепції та теорії еліт, які мають своє відмінне уявлення про творчу еліту як соціальний інститут. У ХХІ ст. теорію еліт можливо розглядати у більш спеціальному соціальному контексті. Основними школами у вивченні еліт є моністична та плюралістична школи з їхнім функціональним і ціннісним підходами. Прихильники ціннісного підходу розвивають ідею про те, що еліту укладають люди, які мають особливі якості, риси. Еліта трактується як прошарок суспільства, згуртований на основі турботи про загальне благо. Автори цивілізаційних теорій розглядали соціальні, економічні, політичні процеси як розвиток, що ініціюється елітами. З точки зору сучасного синергетичного походу, для еліти визначальними є характеристики суб'єктів з високою когнітивною структурованістю мислення. Відтак, представники еліти – це не окрема страта, а особистості, що знаходяться на всіх рівнях ієрархії соціальної піраміди.

Привертає увагу наукова позиція М. В. Голика про те, що на відміну від інших еліт, творча еліта не піддається строгому соціологічному аналізу. Ця складність аналізу зумовлена специфічно-ціннісним характером критеріїв приналежності до цього типу еліти, а також відсутністю чіткої структурованості. Проте дослідники зазначають, що творча еліта є добре впізнаваною у суспільстві [4]. Теорія еліт, що є виразником інтеграції наук, робить можливим вивчення еліти. Теорія ґрунтується на уявленні про системність та упорядкованість історично сформованого суспільства, його певної упорядкованості та еволюції.

Для формування уявлень про еліти та творчі еліти, зокрема, як цілісні феномени, стає необхідним виокремлення таких якісних характеристик, які матимуть об'єктивний характер, не залежатимуть від суб'єктивних намірів та уподобань різних дослідників. У

зв'язку з цим варто звернутися до робіт А. Шюца, який робить висновок, що вчений отримує модель соціального світу, або, ліпше сказати, його реконструкцію. Остання містить у собі усі релевантні елементи соціальної події, відібраної вченим для подальшого вивчення як типової. І ця модель повною мірою узгоджується з постулатом суб'єктивної точки зору. Оскільки даний тип сконструйований так, щоб виконувати тільки типові дії, то у формуванні одиничних дій будуть поєднуватися об'єктивні та суб'єктивні елементи. Із іншого боку, формування типу, вибір типової події, а також елементи, що розглядаються як типові, – усе це є концептуальними термінами, які підлягають об'єктивному обговоренню та відкриті для критики й верифікації [7, с. 110]. На наш погляд, існування різних методологій дослідження творчої еліти потребує соціально-філософського погляду на архітектоніку духовного виробництва, що викликає необхідність інтегрувати теоретико-методологічні положення в концептуальну цілісність дослідження. Теоретичною та методологічною основою дослідження творчої еліти стало поєднання низки наукових підходів. Її уклали фундаментальні ідеї структурно-функціонального аналізу, екзистенціалізму, філософської антропології, соціальної психології, теорії комунікативної дії. Виокремлюємо також синергетичний підхід у вивченні функціонування еліт в умовах сучасної трансформаційної спільноти. Не менш цікавим видався синергетичний підхід Л.К. Васильєвої, де запропоновано сучасну інтерпретацію історичних теорій та теорій суспільствознавства [3].

Сучасність стимулює інтерес до представників еліти та творчої еліти. Дослідники зазначають потребу вироблення розуміння духовного світу творчої еліти. Однією із найважливіших складових творчої еліти є сфера не лише художньої творчості, а й складова формування особливого соціального простору.

Згідно з визначенням Л. К. Васильєвої, еліта – це сукупність носіїв найбільш значущих цінностей певної людської спільноти. Вони визнаються членами цієї спільноти особистостями, що володіють найвищою компетенцією (в якій-небудь одній або декількох видах діяльності) цієї спільноти: культурної, релігійної, політичної, соціально-економічної. З точки зору синергетичного походу, – зазначає Л.М. Васильєва, – для еліти визначальними є такі характеристики. До еліти належать суб'єкти з високою когнітивною структурованістю мислення, що дає змогу їм бути максимально корисними для тієї спільноти, членами якої вони є (оскільки якість інформації залежить від здатності суб'єкта її сприйняти і обробити, допомогти у прийнятті рішень); люди, які мають довіру докільця, представники еліти активно беруть участь у процесах відбору та інгресії (формуванні домінантних цінностей свого суспільства), у визначенні цілей розвитку; представники еліти, які є не окремою страпою, а непересічними особистості, що знаходяться на усіх рівнях ієрархії соціальної піраміди [3].

Творчу еліту С. І. Шелонаєв визначає досить формально. По-перше, творча еліта є складовою частиною еліти; по-друге, – це прошарок людей, які зробили визнаний іншими (суспільно-значущий) внесок у створення цінностей культури, а також сприймають свою творчу самореалізацію як моральну повинність [6]. Важливим поняттям, що передає смисложиттєвий досвід та цінності представника творчої еліти, на думку С. І. Шелонаєва, є духовність. В етичному аспекті духовність для представника творчої еліти виявляється у його особистісному зверненні до вищих цінностей, у його свідомій спрямованості до вдосконалення. Для представника творчої еліти однією з вищих цінностей виступає

творчість (власна творча самореалізація), і сприймається як моральне зобов'язання. У випадку з творчою елітою її вплив на різні виміри життя соціуму відбувається в ідеальній сфері на складнішому рівні, і сутність цього впливу визначається сутнісними «ціннісними» характеристиками представників творчої еліти. При цьому, особливий «богемний» душевний склад і «богемний» спосіб життя «творців елітарної культури» не є ані необхідними, ані достатніми критеріями для зачислення їх до творчої еліти. Етика творчої еліти може бути позначена як етика самореалізації, в якій творча самореалізація виступає «ідеєю добра» для самого представника творчої еліти, і претендує на таку роль для навколишнього світу. Важливою характеристикою представника творчої еліти є гідність, яка, з одного боку, є усвідомленням своєї значущості й винятковості, виявом його духовної енергії. З іншого боку, гідність виявляється у залученості до служіння вищим цінностям, до яких належить творчість. Представник творчої еліти будує міжособистісні стосунки, насамперед, ґрунтуючись на гідності. Остання сприймається ним як почуття самоповаги, відповідність своєму призначенню, заснованому на визнанні важливості, винятковості, безумовної цінності свого творчого «Я», яке виступає одним із джерел моральної повинності.

Важливою рисою представника творчої еліти є відповідальність. Остання є результатом усвідомлення ним цінності власної творчої самореалізації, яка сприймається як моральне зобов'язання. Здатність поважати іншого є, зокрема, як одна з характеристик відповідальності представника творчої еліти. Етиці творчої еліти іманентно властива амбівалентність, яка виражається у суперечності між гедоністичним егоїзмом творчої самореалізації та альтруїзмом служіння творчості, духовному вдосконаленню й подолання бар'єрів творчості [6].

З метою виокремлення функціональних характеристик творчої еліти звертаємося до таких положень. Так, функціональні характеристики представників еліти, згідно з Л. К. Васильєвою, є тією силою, що організовує й робить будь-яке суспільство цілісною соціальною системою. Це за умови, якщо вважати ознаками цілісності насамперед наявність будь-яких спільних цілей та дій, спрямованих на їхнє досягнення [3]. Цивілізаційний варіант елітаризму сформулював А.Дж. Тойнбі, який опирався на праці М.Я. Данилевського, О. Шпенглера, А. Бергсона. Цивілізаційний підхід до еліти характерний для П. А. Сорокіна, в роботах якого знаходить своє відображення думка про існування вищих та нижчих прошарків. Згідно з П. А. Сорокіним, люди, що належать до вищого прошарку за певним параметром, зазвичай, належать до того самого прошарку також за іншими параметрами. Піраміда соціальної стратифікації міцна, коли еліта складається з найбільш здібних, талановитих. Коли еліта стає закритою, не допускає до управління найбільш талановитих представників соціальних низів, суспільство є приреченим [5]. З міркувань В. Парето робимо висновок, що у суспільстві поряд з елітою завжди існує «контреліта» (потенційна еліта) – особи, які за своїми психологічними якостями можуть увійти в еліту, але не увійшли через своє соціальне становище. Подібний кругообіг еліт дослідник описав як «закон циркуляції еліт». Зміна еліт дозволяє зберегти соціальну рівновагу, тому що забезпечує прихід до влади еліт, які володіють якостями, які потребує суспільна ситуація. Оновлення може здійснюватися у двох формах: поступальній (вибори та кооптація у свої ряди представників контреліти) та обвальній. Останній варіант – це революції та перевороти [8, с. 35].

Відтак є можливим звернутися до проблеми співвідношення творчої еліти та формування соціального простору. Сфера діяльності духовно-творчої еліти, згідно з

позицією З.Р. Валєєва, полягає у віднайденні шляхів вирішення пріоритетних завдань суспільства (зокрема, в галузі освіти, збереження культурно-історичної спадщини тощо); в актуалізації вже наявних механізмів соціальної дії та їхньої адаптації до перманентно мінливих умов життя суспільства; у створенні нормативно-ціннісної основи соціальної солідарності та духовної безпеки особистості та суспільства; у впливі на моральну атмосферу в суспільстві, у формуванні образу мислення, світогляду, у визначенні духовно-моральної парадигми спільноти. Перед елітою стоїть нове завдання – самореалізації не тільки у своїй традиційній професійній діяльності (у сфері мистецтва, науки, освіти тощо), а й у процесі залучення до цих, або суміжних сфер суспільної діяльності представників суспільства з метою розкриття їх творчого, інтелектуального потенціалу. Інакше кажучи, інноваційний простір самореалізації необхідний для обопільної реалізації внутрішніх творчих потенцій. Праця за межами цього простору означає для еліти лише відчуження від інтересів та цінностей суспільства, що призводить до її дисфункції. Суспільство, що залишається за межами інноваційного простору, приречене на споживання зразків масової культури. В інноваційному просторі представники еліти і суспільства є рівноправними суб'єктами творчої соціальної дії [2].

У нашому дослідженні визначено підгрунття формування соціального простору, де можуть реалізовуватися взаємні інтереси творчої еліти та суспільства. Їхня взаємодія на основі діалогу, здійснення зворотного зв'язку слугує у вирішенні проблем, пов'язаних із деструктивними соціальними виявами та девальвацією цінностей людського буття. Побудова соціального простору полягає у створенні умов для добровільного залучення представників суспільства до процесів творчої та інтелектуальної самореалізації. Вона також передбачає самовдосконалення представників еліти не лише у зв'язку зі своєю безпосередньою професійною діяльністю, а у процесі спільної творчої діяльності з представниками суспільства. Творча еліта як складова частина еліти – пише С.І. Шелонаєв, – виступає як самостійний об'єктивно чинний феномен суспільного буття, який відіграє важливу роль у житті соціуму. Він здійснює багатоаспектний вплив на духовну та інші складові життєдіяльності еліти та суспільства загалом [6, с. 67]. Сила та зміст цього впливу визначаються сутнісними характеристиками членів творчої еліти. Також визначаються певною формою її інституціоналізованості, зокрема тим, що її соціальна та духовна значущість, авторитет, функції формуються не одномиттєво, а передаються та відтворюються від покоління до покоління. У цьому контексті, творчу еліту можна розглядати як носія сукупності певних соціальних, етичних, психологічних, духовних зв'язків та відносин. На більш складному рівні вплив творчої еліти на різні аспекти життя соціуму відбувається в ідеальній сфері. Сутність цього впливу визначається змістовними, «ціннісними» характеристиками представників творчої еліти.

Якщо припустити, що сфера людського буття відкривається у своїй багатоманітності, то, на думку Л. К. Васильєвої, у цьому соціальному універсумі присутність та поведінка представників еліти відіграє визначальну роль [3, с.34]. Перед кожною людиною, людством, зазвичай, завжди відкривається можливість вибору, майбутнє конструюється у кожний момент життя. Еліта, як соціальний суб'єкт, котрий зберігає актуальні цінності, або формує нові, визначає у підсумку долю тієї спільноти, до якої належить.

Еліта як соціальний суб'єкт, який зберігає наявні цінності, або формує нові, визначає історію тієї спільноти, до якої належить. Творчу еліту можливо розглядати як носія

сукупності певних соціальних, етичних, психологічних, духовних зв'язків та відносин. Творча еліта, як складова частина еліти є самостійним феноменом суспільного буття, який об'єктивно існує та відіграє важливу роль у житті соціуму. Творча еліта багатоаспектна впливає на духовну та інші складові життєдіяльності суспільства загалом. Обґрунтовується, що функціональні особливості представників еліт є тією силою, що організовує та робить будь-яке суспільство цілісною соціокультурною системою. У цьому контексті творчу еліту можна розглядати як носія сукупності певних соціальних, етичних, психологічних, духовних зв'язків та відносин. Без творчої еліти неможливий ні розквіт культури, ні освіта. З позицією та якісним потенціалом творчої еліти пов'язані також питання самосвідомості нації, якості спілкування, сама морально-духовна атмосфера в суспільстві. Вплив творчої еліти на різні царини життя соціуму відбувається постійно, а сутність цього впливу визначається «ціннісними» характеристиками представників творчої еліти. Перспективами подальших досліджень етики творчої еліти в межах загальної теоретичної спрямованості осмислення творчої еліти є аналіз змісту та механізмів впливу. Йдеться про дослідження впливу творчої еліти на еліту загалом, а також на суспільство у контексті дихотомії «еліта – маси», з урахуванням особливостей постіндустріального та інформаційного суспільства.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бурдые П. Социальное пространство и генезис «классов»; пер. с фр. Ю.М. Ледовских / П. Бурдые // Социология политики; [сост., общ. ред. и предисл. Н.А. Шматко]. – М. : Socio-Logos, 1993. – С. 55-97.
2. Валеева З. Р. Трансформация отношений духовно-творческой элиты и общества в условиях современных модернизационных процессов: автореф. дис. на соиск. науч. степ. канд. филос. наук : спец. 09.00.11 «Социальная философия» // Зиля Рахимьяновна Валеева. – Казань, 2010. – 32 с.
3. Васильева Л. К. Синергетический подход в теории элит и его использование при анализе политической элиты (на примере постсоветской России) / Л. К. Васильева. – М.: Изд. Моск. гуманитарного университета, 2008. – 328 с.
4. Голик Н. В. Этическое в культуре / Н.В. Голик. – СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2002. – 256 с.
5. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / П. Сорокин. – М.: , 1992. –
6. Шелонаев С. И. Этика творческой элиты: дис. канд. филос. наук: 09.00.05 / Шелонаев Сергей Игоревич. – СПб., 2005. – 160 с.
7. Шюц А. Избранное: мир, светящийся смыслом : пер. с нем. и англ. / А. Шюц. – М. : РОССПЭН, 2004. – 1056 с.
8. Pareto V. Elites and their circulation Structured social inequality: a reader in comparative social stratification; ed.by C.S. Heller. – N.Y. : Alfred Knopf, 1969. – 254 p.

## CREATIVE ELITE AND FORMATION OF THE SPECIAL SOCIAL SPACE: TO THE HISTORY OF THE PROBLEM

Linda Stoyanova

*South Ukrainian National Pedagogical University. K.D. Ushinsky, Odesa.  
Kuznechnaya 1 str., Odesa, 65029, Ukraine  
kaphedra.philos@onat.edu.ua*

The article reveals the meaningful and semantic characteristics of the concepts «elite» and «creative elite». It is determined that the social processes of the present cause the need for comprehension and understanding of the creative elite, since one of the most important components of it is the sphere of not only artistic creativity, but also the basis for the formation of a special creative social space. It is indicated that the problematic of the elite is characterized by a contribution to the solution of the problem of thinkers. The insufficiently illuminated aspects of the problem are singled out, since it is necessary to synthesize and construct a concept on the basis of the concept of the social possibilities of the creative elite as representing a special social space. In the submitted research objective, the main consideration is the activity of the creative elite in the society and the disclosure of its qualitative characteristics. It is indicated that the existence of different methodologies for the study of the creative elite requires a socio-philosophical view and the need to integrate the theoretical and methodological provisions into a conceptual whole of research. The theoretical and methodological basis was the combination of a number of scientific approaches.

The study presents the foundations for the formation of a social space in which the interests of the creative elite and society are realized, which implies the self-improvement of the elite not only in connection with their direct professional activity, but also in the course of joint creative activity with representatives of the society.

Based on the material analyzed, generalizations and conclusions are made. The elite, as a social subject, preserving existing values or forming new ones, determines the history of the community to which it belongs. The creative elite, as an integral part of the elite, acts as an independent objectively existing phenomenon of social life, which plays an important role in the life of the society, which has a diverse impact, both on the spiritual and on other components of the life activity of the elite and society as a whole. It is substantiated that the functional features of the representatives of plates forming a special social space are the organizing force that makes any society an integral socio-cultural system. The analysis of the content and mechanisms of the influence of the creative elite both on the elite itself in a broader sense and on society as a whole within the framework of the elite-mass dichotomy, taking into account the features of the postindustrial and information society, is named as a prospect for further research.

**Key words:** social space, elite, creativity, creative elite.